

**COĞRAFYADA HADİS İZİ SÜRMEK
(EBÛ UBEYD EL-BEKRÎ'NİN MU'CEMU ME'STA'CEM
ADLI ESERİNDE HADİS KULLANIMI)**

Murat GÖKALP, Fırat Üniversitesi İlahiyat

muratgokalp@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0481-2463

ATIF: Gokalp, Murat, Coğrafyada Hadis İzi Sürmek (Ebû Ubeyd El-Bekrî'nin Mu'cemu Me'sta'cem Adlı Eserinde Hadis Kullanımı), Hikmet Yurdu, CİLT: 14, SAYI: 28, 2021/2, ss.248-261

Öz

Hizmet Peygamber dışında hayatının her safhası dikkatle takip edilen yahut kayda geçirilen ikinci bir şahsiyet yeryüzünde bulunmamaktadır. Dolayısıyla ona nispet edilen her ne varsa; siyaset, sosyoloji, tıp, ahlâk, felsefe ve eğitim, tarih ve coğrafya vb. bilim dallarının konuları arasında kendisine yer bulmuştur.

Endülüslü çok yönlü âlim Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin (ö. 487/1094) *Mu'cemu me'sta'cem* isimli eseri de bir coğrafya ansiklopedisi kabul edilmekle birlikte, onda da hadislerle müracaat edildiği göze çarpmaktadır. Yalnız o, bir hadisçi titizliğiyle değil asıl mesleği olarak kabul edilebilecek coğrafyacı kimliği ile bu hadisleri eserinde tertip ve tanzim etmiştir.

Vefat ettiği tarih dikkate alınrsa, onun, artık hadislerin senedlerinin zikredilmeyerek eserlere kaydedildiği bir dönemde yaşadığı söylenebilir. Bu cihetle çalışmamızın temel hedefi, onun hadisleri ne şekilde eserine kaydettiğini tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: Ebû Ubeyd el-Bekrî, Mu'cemu me'sta'cem, Müslüman Coğrafyacılar, Endülüs'te Coğrafya Bilimi, Endülüs'te Hadis.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 04 Haziran / June 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 28 Temmuz / July 2021

Yayın Tarihi / Published: 31 Temmuz / July 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Aralık / December

Cilt / Volume: 14 **Sayı / Issue:** 28 **Sez. / Pub Date:** Temmuz-Aralık, 2021/2 **Sayfa / Pages:** 248-261 **İntihal / Plagiarism:** Bu makale, intihal.net programıyla tarandıktan sonra, iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Tracking Hadith in The Geography (Use of Hadith in Abu Ubayd Al-Bakri's Work Titled 'Mu'jam Ma'sta'jam)

Abstract

There is no other person on this earth other than the Prophet, whose every phase of life was carefully followed or recorded. Therefore, whatever is attributed to him; It has found its place among the subjects of science branches such as politics, sociology, medicine, ethics, philosophy and education, history and geography.

Although the work named 'Mu'jamu ma'sta'jam' by Abu Ubayd al-Bakrî (ö. 487/1094), a versatile Andalusian scholar, is accepted as a geography encyclopedia, it is striking that hadiths are also applied in it. But he arranged these hadiths in his work, not only with the meticulousness of a hadithist, but with his geographer identity, which can be considered as his main profession.

If the date of his death is taken into account, it can be said that he lived in a period when the hadiths were recorded in the works without mentioning the chain of transmission. In this respect, the main goal of our work is to determine how he recorded the hadiths in his work.

Keywords: Abû Ubayd al-Bakrî, Mu'jamu ma'sta'jam, Muslim Geographers, Geography Science in Andalusia, Hadith in Andalusia.

GİRİŞ

Zaman ve mekândan münezzeh yegâne zât olan Hak Teâlâ, bütün mahlûkâtının bir *zaman* ile kuşatılmasını ve yine bir *mekân* ile de hududlandırılmasını murad etmiştir. Zira ezel ve ebed sadece ve sadece Kâdir-i Mutlâk'a mahsustur. İnsanoğlunun yaratılışının ilk safhasının geçtiği cennet, bir mekâna isim iken, buradan takdir gereği çıkarıldığında da aynı şekilde dünya veya arz denilen mekâna misafir kılınmıştır. Bu yeni yurdunda insan, "Ve Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti" (el-Bakara, 2/31) âyet-i celîlesinden mülhem yeryüzünde varlık adına her ne biliniyorsa onu bir "*isim*" ile müsemmâ kılmıştır. Zira Hâlik-ı Zülcelâl, güneşi ve ayı, geceyi ve gündüzü, yer ve gökler ile bunların içindekileri, denizler ile nehirleri, dağları, uzay boşluğunda yüzen varlıkları, rüzgârlar ile bulutları, velhâsılı hayvânât, nebâtât ve cemâdât adına her ne varsa onun emrine vermiştir (bkz. İbrahim, 14/32; en-Nahl, 16/12, 14; el-Hac, 22/65; Lokman, 31/20; el-Câsiye, 45/12, 13).¹ "Temel konusu insan ve insanla ilgili şeyler olan Kur'an-ı Kerim, insanın hayatında önemi büyük olan adlar ve yer adlarını kullanır. O, anlattığı hakikatlerin arasına serpiştirdiği yer adlarıyla, insanlığın tarih ve kültür mirası ile ilgili, hem fizikî, hem de siyâsî haritalar çizer."²

"Bu '*yer adları*' hem ait oldukları yerlerin farklı özelliklerinin anlatılabilmesini, hem de yerlerin kolayca tanınıp ifade edilebilmesini sağlamışlardır. Yer adları, yerlerin fiziki bazı özellikleri hakkında ipuçları vermelerinin yanı sıra, o yerde yaşayan insanlar ve onun üzerinde kurulmuş kültür ve medeniyetler hakkında da bilgi verirler. Yine on-

¹ Bkz. Necmettin Çalışkan, "Çevresel Bilinç Bağlamında Kur'an'da Teshîr Kavramı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 81-111.

² Ali Akpınar, *Kur'an Coğrafyası* (Fecr Yayınları, 2002), XVII.

lar, ait oldukları yerlerde yaşayan hayvanlar, bitkiler ve diğer maddeler hakkında bilgi kaynaklarıdır. Kısaca 'yer adları', yerlerin tarih ve kültür hazineleridir"³ demek mümkündür.

İlahî vahyin temel maksatlarından birisi, insana kâinatı ve çevresini tanıtmak suretiyle tefekküre sevketmektir. Bu amaçla da insana âlem ve çevresi ile ilgili bilgi aktarılırken kimi yerde tafsilâtıyla bilgi sunarak kimi yerde ise genel ifadelerle mevzuyu anlatarak onun bilinç seviyesini yukarılara çekmeye çalışır.

Vahyin mübeyyini makamındaki Allah Rasûlü de hem Kur'an-ı Kerim'de zikri geçen coğrafi isimleri hem de bir beşer olarak yaşadığı coğrafyanın dağ, nehir, ova, şehir, köy misâli farklı mekânlarını yeri geldiğinde hadis-i şeriflerinde kullanmış ya da o mekânlarda gerçekleşen hâdiselerin bizzat faillerinden biri olmuştur.

Dolayısıyla "sûretü'l-arz/yerin tasviri"⁴ olarak değerlendirilen coğrafyanın, günümüzde farklı cepheleriyle yeni tanımlamalara konu olduğu görülmektedir. Fiziki coğrafya (biyocoğrafya, klimatoloji, jeomorfoloji vb.) ile beşeri ve kültürel coğrafya (ekonomik, tarihi, siyasi, nüfus coğrafyası vb.) açılarından⁵ bütüncül bir tanım yapılacak olursa coğrafya, "insan ve mekânı iç içe gören; tüm olay, olgu ve faaliyetleri mekânsal perspektiften okuyan; insan-mekân etkileşiminin ortaya çıkardığı sonuçların neler olduğunu anlamaya, yorumlamaya ve açıklamaya çalışan sosyal bir disiplindir."⁶

İslâm öncesinde Araplar'ın, Arabistan ve civarı yerleşim yerleri hakkında birtakım coğrafi bilgiye sahip oldukları, gökyüzü ve yıldızlar ile gezegenlerin hareketlerine dair de günlük gözlemlerine dayandırdıkları bazı bilgilere sahip oldukları bilinmektedir.⁷ Ancak ilmî anlamda coğrafya ile ilgilenmenin Müslümanlarda VIII. yüzyılda Abbasîlerin kuruluşu ile birlikte Yunan, İran ve Hint astronomi-coğrafya çalışmalarının tercüme edilmesiyle başlamış ve bundan sonrasında doğu ve batı ilim dünyasında takdire şâyân eserler vücuda getirilmiştir.⁸ VIII. yüzyılda başlayan İslâm coğrafya edebiyatı IX. ve X. Yüzyıllarda en parlak devirlerini yaşamıştır.⁹ Ebû Cafer Muhammed b. Musa el-Harezmi'nin (184-232/800-847) *Sûretü'l-arz'ı*; Süleyman et-Tâcir es-Sîrâfî'nin (IX. yüzyıl ortalarından sonra) *Ahbâru's-Sind ve'l-Hind'i*; İbn Hurdâzbih'in (ö. 300/912-13)

³ Akpınar, *Kur'an Coğrafyası*, XVII.

⁴ Münür Bilgili - Ali Osman Kocalar, "Coğrafya Nedir?", *Liberal Düşünce Dergisi* 99 (2020), 159; S. Maqbul Ahmad, "Coğrafya" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8/50.

⁵ Süheyla Üçışık - Ali Demirci, "21. Yüzyılda Çağdaş Coğrafya Bilimi ve Temel Unsurları", *Marmara Coğrafya Dergisi* 5 (2002), 125.

⁶ Bilgili - Kocalar, "Coğrafya Nedir?", 160.

⁷ S. Maqbul Ahmad, "Coğrafya", 8/50; M. Bahaüddin Varol, "Endülüs'te Coğrafya ve Coğrafyacılar", *İSTEM* 14 (2009), 61-62; Azîze Zâyed Mustafa, "İshâmâtü'l-ulemâi'l-Arab ve'l-müslimîn fi'l-ulûmi'l-coğrâfiyye ve'l-bihâr (en-neş'etü ve't-tatavvur)", *Mecelletü Buhûsi's-Şarki'l-Evsat* 3/46 (2018), 110.

⁸ S. Maqbul Ahmad, "Coğrafya", 8/50; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı (Başlangıçtan XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)* (İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 1998), 95 vd.; Bilal Güler, *İslâm Coğrafya Biliminin Klasik Kaynaklarında Anadolu İle İlgili Kayıtlar* (İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, 2020), 12; Varol, "Endülüs'te Coğrafya ve Coğrafyacılar", 62; Hüseyin Münis, *Târîhu'l-coğrâfiyye ve'l-coğrâfiyyîn fi'l-Endelüs* (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1986), 1-12; Azîze Zâyed Mustafa, "İshâmât", 112.

⁹ Murat Ağarı, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar (Doğuşu - Gelişimi ve Temsilcileri)* (İstanbul: Kitabevi, 2002), 198 vd.

Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik'i; Ebû Ali Ahmed b. Ömer İbn Rüste'nin (ö. 300/913'ten sonra) *el-A'lâku'n-nefîse'si*; Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Fârisî el-İstahrî'nin (ö. 340/951-52'den sonra) *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik'i*; İbn Havkal'ın (IV./X. yüzyıl) *Sûretü'l-arz'ı*; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Makdisî'nin (ö. 390/1000 civarı) *Ahşenü't-tekâsîm'i* ve Ebu'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî'nin (ö. 453/1061 [?]) *el-Âsârü'l-bâkiye 'ani'l-kurûni'l-hâliye* ve *Tahkîku mâ li'l-Hind* adlı eserleri ile Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. İdrîs eş-Şerîf es-Sebtî es-Sıkkilî'nin (ö. 560/1165) *Nüzhetü'l-müşâtâk fi'htirâkı'l-âfâk'ı* bu dönemin önemli coğrafya eserlerinden bazılarıdır.¹⁰

Allah Rasûlü'nün (a.s.) hadis/sünneti siyasî, askerî, tıbbî, ictimâî, felsefî ve tarihî alanların yanı sıra coğrafî mahiyetli eserlerin muhtevasında da kendisine yer bulmuştur. Bu cümleden olarak Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin (ö. 487/1094) âyet, hadis, ahbâr, tarih, şiir kitaplarında yer alan konaklama merkezleri, yer isimleri, köy, şehir, dağ, geçit, pınar, kuyu, ova ve yayla isimlerini alfabetik olarak ele almak suretiyle vücuda getirdiği *Mu'cemu me'sta'cem min esmâ'î'l-bilâd ve'l-mevâzi' (mevâki')* isimli eserinde coğrafî yer adlarını tarif ederken kimi zaman hadisle de istişhâdda bulunmuştur.

Buna binâen çalışmanın planı çerçevesinde önce Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili kısa bir bilgilendirmenin akabinde mezkûr eserindeki *merfû hadislerin* nasıl sevk edildiğine değinilecektir.

1. Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin Hayatı ve Eserlerine Dair

Tam adı Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî'dir (ö. 487/1094). Kesin olmamakla beraber 432/1040 tarihinde doğduğu söylenmiştir.¹¹ Bununla birlikte Abdullah Yusuf Guneym, tercih edilen görüşe göre doğumunun 413/1022 ile 423/1031 tarihleri arasında olduğunu ifade eder.¹² Doğum yeri ile ilgili olarak da ihtilaf var ise de son dönem araştırmalarında Şeltiş'te doğduğu ortaya konulmuştur.¹³

Soyu Bekir b. Vâil'e¹⁴ dayandığı için el-Bekrî nisbesiyle meşhurdur. el-Bekrî'nin babası İzzüddeve Abdülazîz, Endülüs Emevî idaresinin son yıllarında baş gösteren karışıklıklardan istifade ile bağımsızlığını ilan ile yaklaşık kırk sene bu bölgede hükümfermâ olmuştur (403-443/1012-1051). Mülûkü't-tavâif'ten Abbâdîler'in bölgede hâkimiyetlerini pekiştirmeleri sonunda el-Bekrî'nin ailesi Kurtuba'ya göç etmiştir.¹⁵ el-Bekrî,

¹⁰ Bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 95-110; Varol, "Endülüs'te Coğrafya ve Coğrafyacılar", 62-63.

¹¹ Bkz. Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur* (Weimar: Verlag von Emil Felber, 1898), 1/476; Mûnis, *Târîhu'l-coğrâfiyye ve'l-coğrâfiyyîn fi'l-Endelüs*, 115; Abdullah Yusuf Guneym, *Mesâdiru'l-Bekrî ve menhecühü'l-coğrâfi* (Kuveyt: Zâtü's-Selâsil, 1996), 15.; Bu görüşün eleştirisi için bkz. Mehmet Özdemir, "Ebû Ubeyd el-Bekrî" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/247.

¹² Guneym, *Mesâdiru'l-Bekrî ve menhecühü'l-coğrâfi*, 15.

¹³ Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, thk. İbrahim el-Ebyârî (Kahire-Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri & Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1989), 2/437; Özdemir, "Ebû Ubeyd el-Bekrî", 10/247.

¹⁴ Guneym, *Mesâdiru'l-Bekrî ve menhecühü'l-coğrâfi*, 11.

¹⁵ Abdülvâhid Zünûn Tâhâ, "Dirâse fi mevâridi Ebî 'Ubeyd el-Bekrî 'an târihi İfrîkiyye ve'l-Mağrib", *Mecelletü Dirâsât Endelüsiyye* 3 (1989), 24; Muhammed Kürd Ali, *Künûzü'l-ecdâd* (Dımaşk: Matbaatü't-Terakkî, 1950), 264; Guneym, *Mesâdiru'l-Bekrî ve menhecühü'l-coğrâfi*, 15.

Şeltîş'te başladığı tahsil hayatını, Endülüs'ün değişik ilim merkezleri yanı sıra yine bir ilim ve kültür merkezi olan Kurtuba'da sürdürdü. Döneminin meşhur pek çok âliminden ilim ahz ettiyse de bunlardan pek azının ismi bilinmektedir. "Endülüslü tarihçilerin sultanı, Endülüs tarihinin bayraktarı" unvanlarıyla anılan Ebû Mervân Hayyân b. Halef b. Hüseyin b. Hayyân el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 469/1076)¹⁶ bu meşhur hocalarından biridir. Diğeri ise "Doğu'nun hafızı" olarak kabul gören Hatîb Bağdâdî (ö. 463/1071) ile aynı değerde değerlendirilen ve "Batı'nın hafızı"¹⁷ nitelendirilmesiyle taltif edilecek şekilde yaşadığı dönemde hem vücuda getirdiği eserler hem de rahle-i tedrisinde yetişmelerine ön ayak olduğu ilim ehli bakımından fazlasıyla takdiri hak eden Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr e-Nemerî'dir (ö. 463/1071). Ki Kadı İyâz (ö. 544/1149) onu, "Endülüs âlimlerinin şeyhi, zamanının büyük muhaddisi ve me'sûr sünneti en iyi bilen"¹⁸ olarak tavsif etmektedir. el-Bekrî ondan fıkıh ve hadis tahsil edip icazet almıştır. Meriye'de bulunduğu esnada ise İbnü'd-Delâî diye tanınan Endülüslü meşhur coğrafyacı Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Enes b. Dilhâs el-Uzrî ed-Delâî (ö. 478/1085) ile görüşerek coğrafya bilgisini geliştirmiştir.¹⁹

Aşırı denilebilecek seviyede kitap merakı olduğu için zengin bir kütüphaneye sahipti.²⁰ Fıkıh ve hadisten icazeti olmasına, şiir ve botanikle de ilgilenmesine karşın o, coğrafyayla daha fazla meşgul olmuş ve bu alanda verdiği eserleriyle temayüz etmiştir.²¹ O, "Kendisinden önceki ve sonraki birçok coğrafyacidan farklı olarak seyahat etmemiş ve Endülüs dışına çıkmamıştır. Bununla beraber eserlerindeki coğrafî mâlûmat son derece zengin, ayrıntılı ve doğrudur."²²

el-Bekrî'nin öğrencileri arasında, bir müddet vezirlik görevinde bulunmuş ve edebiyat ve kitâbet sahalalarında da temayüz etmiş Ebû Bekir Muhammed b. Abdülmelik el-Lahmî, Ebû Tâlib Abdülcebâr b. Asbağ el-Kureşî, Sa'd b. Ahmed b. Abdülber ve kendi ismiyle künyesini taşıyan torunu zikredilebilir.²³

Vefat edinceye değin yaklaşık yirmi beş sene İşbiliye'de ikamet eden el-Bekrî'nin Kurtuba'ya döndüğü ve burada 487/1094 tarihinde vefat ettiği kaydedilmektedir.²⁴ Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî (ö. 599/1203) ise 496/1102 yılında vefat ettiğini söylemekle teferrüd etmiştir.²⁵ Onun İşbiliye'de öldüğü de mervîdir.²⁶

¹⁶ Hayatı için bkz. Mehmet Özdemir, "İbn Hayyân" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/38.

¹⁷ Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1978), 7/71.

¹⁸ Ebu'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî Kadı İyâz, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma' rifeti a' lâmi mezhebi Mâlik*, thk. Saîd Ahmed A'rab (Mağrib, 1983), 8/127.

¹⁹ İbn Beşkûvâl, *es-Sıla*, 2/437; Muhammed Kürd Ali, *Künûzü'l-ecdâd*, 264; Guneym, *Mesâdiru'l-Bekrî ve menhecühü'l-coğrâfi*, 19.

²⁰ Mûnis, *Târîhu'l-coğrâfiyye ve'l-coğrâfiyyîn fi'l-Endelüs*, 125.

²¹ Mûnis, *Târîhu'l-coğrâfiyye ve'l-coğrâfiyyîn fi'l-Endelüs*, 119.

²² Özdemir, "Ebû Ubeyd el-Bekrî", 10/247.

²³ Guneym, *Mesâdiru'l-Bekrî ve menhecühü'l-coğrâfi*, 20-21; Özdemir, "Ebû Ubeyd el-Bekrî", 10/247.

²⁴ Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugavîyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1965), 49.

²⁵ Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fi târihi ricâli ehli'l-Endelüs*, thk. İbrahim el-Ebyârî (Kahire-Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî & Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1989), 2/449.

Ebû Ubeyd el-Bekrî, dil ve edebiyat, din, botanik ve coğrafya vb. birbirinden farklı alanlarda birçok eser telifinde bulunmuş olup günümüze ulaşan eserleri şunlardır:

1. *Mu‘cemu me‘sta‘cem min esmâ‘i‘l-bilâd ve‘l-mevâzi‘* (mevâkı‘). Hakkında daha sonra bilgi verilecektir.

2. *el-Mesâlik ve‘l-memâlik*. el-Bekrî'nin coğrafya alanıyla ilgili *Mu‘cemu me‘sta‘cem*'den sonraki ikinci eseridir. Zengin içeriği sebebiyle eser bir dünya coğrafyası (kozmozografi) kitabı olarak değerlendirilmektedir. el-Bekrî eserine âlemin yaratılış süreciyle başlayıp kendi yaşadığı döneme kadar gelmektedir. “Bu çerçevede söz konusu ettiği her ülkeyi geniş bir şekilde ele almakta, bu ülkelerin sınırları, yolları, nehirleri, iklim durumları ve şehirleri hakkındaki bilgiler yanında ülkelerin etnik ve dinî yapılarına, halklarının örf ve âdetlerine, hükümdarlarına ve tarihlerinde cereyan eden büyük olaylara dair çok önemli bilgiler vermekte, hatta zaman zaman belgeler sunmaktadır. Bekrî'nin bu eseri aynı zamanda siyasî ve sosyal tarih, mezhepler tarihi, arkeoloji, etnografya alanlarında değerli bilgiler ihtiva etmektedir.”²⁷

3. *Kitâbü't-Tenbîh alâ ağlâtı Ebî Alî fî Emâlîhi*. Müellif, Bağdat'tan Kurtuba'ya göç etmiş meşhur âlim Ebû Ali el-Kâlî'nin (ö. 356/967) *el-Emâlî'*deki hatalarını düzeltmiştir.

4. *Simtû‘l-le‘âlî fî şerhi Emâlî‘l-Kâlî*. Ebû Ali el-Kâlî'nin dil ve edebiyat ile ilgili *el-Emâlî'* adlı eserinin şerhidir.

5. *Faslü‘l-makâl fî şerhi Kitâbi‘l-Emsâl*. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın atasözlerini muhtevî *Kitâbü‘l-Emsâl* isimli eserinin şerhidir.

Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin dil ve edebiyat alanındaki diğer eserlerini ise şöyle kaydedebiliriz: *el-İhsâ‘ li-tabakâti‘ş-şu‘arâ‘*, *İştikâku‘l-esmâ‘*, *Şifâ‘ü alîli‘l-‘Arabîyye*, *Sılatü‘l-mefsûl fî şerhi ebyâti‘l-garîbi‘l-muşannef*, *et-Tedrîb ve‘t-tehzîb fî durûbi ahvâli‘l-hurûb*.

Bunlar dışında İbn Beşkuvâl (ö. 578/1183), Hz. Peygamber'in nübüvvet alâmetlerine dair bir eserinden söz eder ancak ismini vermez.²⁸ İbn Hayr (ö. 575/1179) da botanikle alakalı *Kitâbu‘n-Nebât* isimli bir serinden bahseder.²⁹ İbn Ebî Usaybia (ö. 668/1269) bu kitabın ismini *A‘yânu‘n-Nebât ve‘ş-Şecerîyyâti‘l-Endelüsiyye* olarak verir.³⁰

²⁶ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Câhiliye Arapları*, çev. Levent Öztürk (İz Yayıncılık, 1998), 10 (Mütercimnin notu); Abdülvâhid Zünûn Tâhâ, “Dirâse fî mevâridi Ebî ‘Ubeyd el-Bekrî”, 24; Mûnis, *Târîhu‘l-coğrâfiyye ve‘l-coğrâfiyyîn fi‘l-Endelüs*, 120.

²⁷ Özdemir, “Ebû Ubeyd el-Bekrî”, 10/248; Eserle ilgili geniş bilgi için bkz. Mûnis, *Târîhu‘l-coğrâfiyye ve‘l-coğrâfiyyîn fi‘l-Endelüs*, 132-148.

²⁸ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, 2/437.

²⁹ İbn Hayr Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî İbn Hayr, *Fehrese*, thk. İbrahim el-Ebyârî (Kahire-Beyrut: Dâru‘l-Kitâbi‘l-Arabî & Dâru‘l-Kitâbi‘l-Lübnânî, 1989), 2/490.

³⁰ Ebu‘l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu‘l-enbâ‘ fî tabakâti‘l-etibbâ‘*, thk. Nizâr Rıza (Beyrut: Dâru Mektebeti‘l-Hayât, t.y.), 500.; Ayrıca eserleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Özdemir, “Ebû Ubeyd el-Bekrî”, 10/247-248; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Câhiliye Arapları*, 11-17. (mütercimnin notu); Mûnis, *Târîhu‘l-coğrâfiyye ve‘l-coğrâfiyyîn fi‘l-Endelüs*, 122-123; Guneym, *Mesâdiru‘l-Bekrî ve menhecühü‘l-coğrâfi*, 19-20.

2. Mu 'cemu me'sta' cem İsimli Eserin Kısa Bir Tanıtımı

Bir coğrafya ansiklopedisi mahiyetindeki bu eserini hangi sebeplere binâen kaleme aldığını müellif Mukaddime'sinde şöyle dile getirir: "Bu eserimde, hadislerde, büyüklerin sözlerinde, tarih ve şiir kitaplarında vârid olan konaklama merkezlerini, yerleşim yerlerini, köyleri, şehirleri, dağları, yolları, pınarları, kuyuları, siyah taşlıkları, ovaları; kabilelere nisbetleriyle ve sınırlarıyla alfabetik olarak zikredeceğim. Dahası, insanların bu hususta zorlandıklarını görünce, her bir kelimenin yapısını apaçık, alfabetik ve noktalanmış olarak herhangi bir karışıklık ya da bir yanlış kalmayacak şekilde açıklamayı düşündüm."³¹

Buna göre o, Kur'an'da, hadislerde ve cahiliye şiirlerinde sadece Arap yarımadası ile ilgili değil Irak, İran, Mısır, Şam, Hind ve Rum diyarlarıyla alakalı da³² birçok yerin tarih ve coğrafya bilgisini vermenin yanı sıra, bu yer isimlerinde yapılan yanlış yazımları (tashîfleri) da tashih etmiştir.

el-Bekrî, daha önce sadece kâmusların tertibinde kullanılmış olan alfabetik metodu bildiği kadarıyla ilk defa bir coğrafya kitabında uygulamıştır.³³ Doğu İslam dünyasındaki usûlün aksine Mağrib ve Endülüs bölgesinde kendi zamanında kullanılan alfabe sıralamasını tertibinde esas almıştır k, bu da şu şekildedir:³⁴

أ ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز ط ظ ك ل م ن ص ض ع غ ف ق س ش ه و ي

O, bu yirmi sekiz harfi ikili kombinasyon yaparak kullanır; kelimenin ilk harfiyle ikinci harfini dikkate alarak sıralama yapar. Örneğin, ilk bâb (başlık) باب حرف الهمزة والألف şeklinde ve آجام ألدثون، أجام، الخبائث، الجبال şeklinde³⁵ başlığında ise الباء والباء başlığında³⁶ maddele-ri sıralar.

28 harfin ikili kombinasyonu ile 784 bâb (başlık)'tan müteşekkil *Mu 'cemu me'sta' cem*, 3590 madde altında yaklaşık 5200 yer ismini muhtevirdir.³⁷

O, bu eserinde coğrafya başta olmak üzere³⁸ dil ve edebiyat³⁹, siyer, tarih, hadis, fıkıh ve nesep alanlarında⁴⁰ kaleme alınmış pek çok eserden faydalanmıştır.

Mu 'cem önce F. Wüstenfeld (*Das geographische Wörterbuch*, Göttingen, Paris 1876-1877), daha sonra Mustafa es-Sekkâ (*Mu 'cemu me'sta' cem*, I-IV, Kahire 1945-1951) ve ya-

³¹ Abdullah b. Abdilazîz el-Endelüsî Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu 'cemu me'sta' cem min esmâ' i'l-bilâd ve'l-mevâzi'*, thk. Cemâl Talbe (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 1/3.

³² Arap yarımadası dışında 442 yer ismini ele aldığına dair bilgi için bkz. Guneym, *Mesâdiru'l-Bekrî ve menhecühü'l-coğrâfi*, 27.

³³ Özdemir, "Ebû Ubeyd el-Bekrî", 10/247.

³⁴ Mûnis, *Târîhu'l-coğrâfiyye ve'l-coğrâfiyyîn fi'l-Endelüs*, 125; Guneym, *Mesâdiru'l-Bekrî ve menhecühü'l-coğrâfi*, 122; Azîze Zâyed Mustafa, "İshâmât", 122.

³⁵ Bkz. Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu 'cem me'sta' cem*, 1/81.

³⁶ Bkz. Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu 'cem me'sta' cem*, 2/57.

³⁷ Mûnis, *Târîhu'l-coğrâfiyye ve'l-coğrâfiyyîn fi'l-Endelüs*, 128; Guneym, *Mesâdiru'l-Bekrî ve menhecühü'l-coğrâfi*, 124; Özdemir, "Ebû Ubeyd el-Bekrî", 10/247; Muhammed Ali Kürd ise 4100 isme yer verildiğini kaydeder. Bkz. Muhammed Kürd Ali, *Künûzü'l-ecdâd*, 266.

³⁸ Coğrafya kaynaklarıyla ilgili olarak bkz. Guneym, *Mesâdiru'l-Bekrî ve menhecühü'l-coğrâfi*, 80-93.

³⁹ Dil ve edebiyat kaynakları için bkz. Guneym, *Mesâdiru'l-Bekrî ve menhecühü'l-coğrâfi*, 70-77.

⁴⁰ Tarih, hadis, fıkıh kaynaklarıyla ilgili olarak bkz. Guneym, *Mesâdiru'l-Bekrî ve menhecühü'l-coğrâfi*, 77-80.

kın döneminde de Cemâl Talbe tarafından (*Mu'cemu me'sta'cem min esmâ'i'l-bilâd ve'l-mevâzi'*, Beyrut 1998) neşredilmiştir.⁴¹

3. *Mu'cemu me'sta'cem*'de Hadis Kullanımı

el-Bekrî, yer isimlerini maddeler halinde tanıtırken yeri geldikçe Hz. Peygamber'in sîreti ile ilgili atıflarının yanı sıra hadisleriyle de şahid getirir. İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *Meğâzî*'si ile İbnü'l- Kelbî'nin (ö. 204/819 [?]) *Kitâbu'l-Esnâm* ve *Kitâbu Ensâbi'l-hayl fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm ve aḥbârühâ* (*Nesebu fuḥûli'l-hayl fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*)'ı siyer konusunda el-Bekrî'nin itimad ettiği kaynaklarıdır.

Hadis tahririnde ise Buhârî (ö. 256/870) ve Ebû Davud'a (ö. 275/889) sıklıkla müracaatı göze çarpmaktadır.

Mu'cemu me'sta'cem'de hadislerin nakline ilişkin hususları maddeler halinde şöylece zikredebiliriz:

1. Müellifin vefat tarihi dikkate alınrsa, eserini müteahhirûn dönemi diye adlandırılan hicri V. (miladi XI.) asrın ortalarından sonraki bir süre içerisinde tasnif ettiği söylenebilir. Bu dönemin önceki dönemden (mütakaddimûn dönemi) en bariz ayırıcı özelliği, hadislerin senedlerinin hafzedilerek eserlerde nakledilmesidir.⁴² Dolayısıyla da el-Bekrî, senedi kimi zaman tam olarak zikretmez. Hadisi sadece bir veya birkaç ravi vasıtasıyla sahabî ravisine ulaştırır.⁴³

el-Ebtah (الأبطح) mevkiini tanıtırken, Hz. Peygamber Vedâ haccını eda edip de Mina'dan dönüşü esnasında, "Biz yarın inşallah müşriklerin küfür üzere sözleştikleri Benî Kinâne vadisine ineceğiz"⁴⁴ buyurmuş ve burada konaklamış, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını da burada eda etmiştir. Buna da "tahsîb" denilmiştir. İşte el-Bekrî de Ebtah maddesinde Muhassab'da konaklamadan bahseden bir rivayeti aşağıdaki şekilde kaydeder:⁴⁵

روى سُلَيْمَانُ بْنُ يَسَارٍ قَالَ قَالَ أَبُو رَافِعٍ وَكَانَ عَلَى تَقْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَمْ يَأْمُرْنِي أَنْ أَنْزِلَ الْأَبْطَحَ، وَلَكِنْ ضَرَبْتُ فَبَنَيْتُهُ فَنَزَلَهُ.

Müslim (ö. 261/875) ve Ebû Davud'un (ö. 275/888) tahrîç ettikleri⁴⁶ rivayeti, tâbiîn fakihlerinden Süleyman b. Yesâr (ö. 107/725) kanalıyla Hz. Peygamber'in âzatlı kölesi Ebû Râfi'ye (ö. 40/660) nispetle nakleder.

⁴¹ Özdemir, "Ebû Ubeyd el-Bekrî", 10/248; Guneyim, *Mesâdiru'l-Bekrî ve menhecühü'l-coğrâfi*, 27 vd.

⁴² Bkz. Ali Yardım, *Hadîs I-II* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2010), 2/101 vd.

⁴³ Benzer örnekler için bkz. Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu me'sta'cem*, 1/96, 107, 115, 126, 134, 144, 154, 195, 205, 211, 237, 249.; 3/35.

⁴⁴ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Hac", 45; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 2/540.

⁴⁵ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu me'sta'cem*, 1/87.

⁴⁶ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Hac", 342; Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Davud, *Sünenü Ebî Davud* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Menâsik", 86.

Benzer bir örneğe Übnâ (أُبْنَى) muntıkası tanıtılırken de şahit olunur. Sened şöyle kaydedilmiştir: روى فيها الزُّهري عن عَزْوَةَ عن أسامة بن زيد:

Bu sened ile tahriç ettiği rivayet şu şekildedir:⁴⁷

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَهُ إِلَى أُبْنَى، فَقَالَ: أَنْتَهَا صَبَاخًا ثُمَّ حَرَّقَ

2. Kimi zaman müellif doğrudan bir sahabînin hadisi olduğunu beyanla rivayeti nakleder, herhangi başka bir ravi ismi zikretmez.

Meselâ herيرة dedikten sonra hadisi kaydeder. ⁴⁸

3. Müellif bazen de hadisi, onu eserinde tahriç etmiş⁴⁹ olan musannifin adını zikrederek kaydeder. Örneğin yukarıda kaydettiğimiz انتها فقال: انتها رسول الله صلى الله عليه وسلم بعثه إلى أبني، فقال: انتها رسول الله صلى الله عليه وسلم بعثه إلى أسامة وقال: أعر على أبني صباحًا ثم حرق

ورواه أبو داود بالسند المذكور: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَهْدَ إِلَى أُسَامَةَ وَقَالَ:

أَعْرَ عَلَى أُبْنَى صَبَاخًا ثُمَّ حَرَّقَ

Bir diğer seferindeyse Buhari ve Müslim'in ittifak ile naklettiği bir hadisi kaydederken⁵¹, bu iki musannifin isimlerine açıkça atıfta bulunmuştur:

وروى البخاري ومسلم جميعاً، بأسانيد من طريق عبيد الله بن عمر، عن نافع عن ابن عمر

عن النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّ أَمَامَكُمْ حَوْضِي كَمَا بَيْنَ جَرْبَاءَ وَأَذْرَجَ.⁵²

4. Birinci ve üçüncü maddelerde önce rivayete ait bir sened kaydedilmiş, ardından da hadis metni verilmiş idi. Dolayısıyla hadis, muallak olarak kayıt altına alınmıştı. Bazen de müellif önce hadis metnini vermekte, daha sonrasında ise sened(ler)i zikretmektedir. Uhud (أُحُد) dağına dair bilgi verilen maddede önce rivayete ait üç sened zikredilmiştir. Ki her birinde senedin müntehâsında sahâbi Enes b. Mâlik yer almaktadır.⁵³

رواه قتادة عن أنس عن رسول الله صلى الله عليه وسلم

ورواه عباس بن سهل عن أبي حميد الساعدي عنه

ورواه مالك عن عمرو مولى المطلب عن أنس عن النبي عليه السلام

Ancak dikkat edilirse bu hadiste de sened ta'lîk yapılmak suretiyle sevkedilmiştir.⁵⁴

5. el-Bekrî kimi zaman da herhangi bir ravi ismi zikretmeksizin doğrudan Hz. Peygamber'e nispetle hadisi kaydetmiştir. Bunu da şu tarzda ifade etmiştir⁵⁵:

⁴⁷ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cem me'sta'cem*, 1/91.

⁴⁸ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cem me'sta'cem*, 1/137, 237, 3/204. Ayrıca bkz. 1/212, 238.; 2/16.; 3/107.

⁴⁹ Ebû Davud, *Sünenü Ebî Davud*, "Cihâd", 83.

⁵⁰ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cem me'sta'cem*, 1/91. Ayrıca bkz. 1/121, 151, 152, 212, 257, 2/28, 35, 273, 3/34.

⁵¹ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cem me'sta'cem*, 1/122 Benzer tarzdaki nakiller için bkz. 1/315.

⁵² Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Rikâk", 53; Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Fezâil", 34.;

⁵³ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cem me'sta'cem*, 1/109.

⁵⁴ Bkz. Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Zekât", 54.

⁵⁵ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cem me'sta'cem*, 1/115.

فقال رسول الله صَلَّى الله عليه وسلم ve ورد فيهما الحديث عن رسول الله صَلَّى الله عليه وسلم

6. O, bazı hadisleri naklederken de sadece “hadiste varid olduğu üzere” anlamına gelen *و في الحديث* ve *lafzını kullanır* ve ardından hadisi verir.⁵⁶

و في الحديث: قال جبريل: يا محمد إن شئت جمعتُ الأَحْسَبِينَ عليهم. فقال رسول الله صَلَّى الله عليه وسلم:
دَغْنِي أَنْزِرْ أُمَّتِي.⁵⁷

7. el-Bekrî genelde senedleri ta’lîkan verirken, bazen tam olarak kaydettiği de müşahede edilmektedir. Bunun bir örneği Buhari’den tahriç ettiği bir hadis olup, ona meşhur olduğu nisbesiyle değil de ismiyle hitap eder.⁵⁸

قال محمد بن إسماعيل، ثنا عبيد بن إسماعيل، ثنا أبو أسامة، عن هشام بن عروة، عن أبيه،
عن عائشة، قالت:⁵⁹

Malik b. Enes’ten (ö. 179/795) naklettiği bir hadiste de senedi ihtisar etmeden kaydetmiştir;
ومن حديث مالك عن موسى بن عقبة، عن سالم بن عبد الله، أنه سمع أباه يقول⁶⁰

8. Kimi zaman hadisi sevkederken, ilgili maddeyi açıklamaya yeterli olacak kadarlık kısmı almakla/ihtisâr yetinir. Örneğin Uhud maddesinde rivayeti böyle kaydetmiştir. Rivayetin normalde daha geniş olan metnini ihtisâr ile sunmuştur.⁶¹

9. Müellif bazen hadis musannefâtı dışındaki kaynaklara da atıfla hadis nakleder. Bunlardan biri kamu maliyesine dair bir fıkıh eseri mahiyetindeki Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın (ö. 224/838) *Kitâbu’l-Emvâl*’idir. Bu durumda da herhangi bir ravi ismi zikretmeksizin bazen doğrudan sadece müellifin ismini bazen de müellif ve eserinin ismini birlikte verir. *قال أبو عبيد في كُتُبِ الأُمُوالِ* gibi.⁶²

Bazen de müellifin ismini verdikten sonra senedi tam olarak sevkeder. *حجاج، عن ابن جريج،*
*قال أبو عبيد: حدثني عن عكرمة قال*⁶³

Müellifin Hz. Peygamber’e dair haber naklettiği eserler arasında İbn Hişam’ın (ö. 218/833) *es-Sîretü’n-nebeviyye*’si de bulunmaktadır. Bu tarzda bir haberi şu şekilde nakletmiştir:

وذكر ابن إسحاق: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا انصَرَفَ مِنَ الطَّائِفِ، سَلَكَ عَلَيَّ دَحْنِي،
حَتَّى نَزَلَ الجِعْرَانَةَ.⁶⁴

⁵⁶ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu’cemu me’sa’cem*, 1/115.; Ayrıca bkz. 4/140.

⁵⁷ Ebu’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fi garîbi’l-hadîs ve’l-eser*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî & Tâhir Ahmed ez-Zâvî (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1963), 2/32.

⁵⁸ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu’cemu me’sa’cem*, 1/238.

⁵⁹ Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, "Menâkıbu’l-Ensâr", 1.

⁶⁰ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu’cemu me’sa’cem*, 1/264.; Ebû Abdillâh el-Asbahî Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, thk. M. Fuâd Abdalbâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Hac", 30.

⁶¹ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu’cemu me’sa’cem*, 1/109.

⁶² Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu’cemu me’sa’cem*, 1/259.; Rivayet için bkz. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu’l-Emvâl*, thk. Ebû Enes Seyyid b. Receb (Mısır: Dâru’l-Hedyî’n-Nebevî & Dâru’l-Fazîle, 2007), 1/22.

⁶³ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu’cemu me’sa’cem*, 1/263.; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu’l-Emvâl*, 1/391.

⁶⁴ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu’cemu me’sa’cem*, 2/166. Farklı bir haber için bkz. 4/88.; Ebû Muhammed Cemâlüddîn İbn Hişam, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1990), 4/127.

10. Yine o, bilhassa Hz. Peygamber'den bahsettiği her yerde *صلى الله عليه وسلم* veya *عليه السلام* demek sûretiyle dua makamında tazimde bulunmayı ihmal etmemiştir. Ancak sahabî isimlerinden sonra *رضي الله عنه* tarzında bir hürmet ve hayırla yâd etme ifadesini de kullanmamıştır.⁶⁵

SONUÇ

Yetiştirdiği âlimleri ve vücuda getirilen müellefât ile medeniyet olarak isimlendirilmeyi fazlasıyla hak eden bir coğrafyadır Endülüs. İslâm coğrafya biliminin gelişim seyrinde her ne kadar Abbasîler döneminin tercüme faaliyetleri etkili olsa da, sonrasında ortaya konulan eserler doğudan batıya takdir ile karşılanmış ve elden düşürülemeyecek, kendilerinden müstağni kalınamayacak bir hazine hüviyetini kazanmıştır.

Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin (ö. 487/1094) dil ve edebiyat, botanik ve din sahalarında eserleri olsa da asıl şöhretini coğrafya bilimi üzerine yaptığı çalışmalarıyla kazanmıştır denilebilir. Bu alanda iki eser vermiştir ki; biri, *Mu'cemu me'sta'cem min esmâ'l-bilâd ve'l-mevâzi'* (*mevâzi'*), diğeri ise *el-Mesâlik ve'l-memâlik*'tir.

Mu'cemu me'sta'cem Mağrib ve Endülüs'te o gün için tedavülde bulunan alfabe üzerine tertib olunmuştur. Bu tertib, daha öncesinde kâmuslarda işlense de, bilindiği kadarıyla ilk defa bir coğrafya kitabında kullanılmıştır. Avrupa'da ise alfabetik usûl ile tertib olunmuş ilk coğrafya ansiklopedisi ancak beş asır sonra yani XVI. yüzyılda ancak kalem alınabilmiştir.

Müellif, eserini; Kur'ân, hadis ve cahiliye şiirlerinde geçen genelde Arap yarımadasındakiler olmakla birlikte Irak, İran, Mısır, Hind ve Rum gibi bölgelerdeki yer adlarını tespit etmek ve bunları kimilerinin yaptığı tashîften muhafaza maksadıyla kaleme almıştır. Bu amaçla tertib olunan içerisindeki yaklaşık 3590 madde ile bir coğrafya ansiklopedisi hüviyetini fazlasıyla taşımaktadır.

el-Bekrî, Endülüslü muhaddis, münekkid, tarihçi, edip ve aynı zamanda bir Mâlikî fakih olan İbn Abdilber en-Nemerî'den fıkıh ve hadis icazeti almış olsa da, eserinin tertib ve tanziminde coğrafyacılığını baskın bir şekilde hissettirmiştir. Bununla birlikte mezkûr ansiklopedisini yazarken yeri geldikçe ilgili maddeler altında hadislerden de istişhâdda bulunmuştur. Bunu yaparken genel itibariyle senedleri tam vermemiş, muallak bırakmıştır. Dolayısıyla da eserdeki pek çok hadis, muallak hadis hükmü altına girmiştir. Metinlerde ise zaman zaman ihtisâra gittiği müşahede edilmektedir. Bu tabii karşılanabilir; zira onun maksadı sadece ilgili maddenin hadiste geçiyor olduğunu göstermektir. Dahası o hadis ile şahid getirerek yer adlarının tashîf edilmeksizin doğru yazımının nasıl olması gerektiğini ortaya koymaktır.

⁶⁵ Hadis rivayet geleneğinde Hz. Peygamber ile sahabînin ismi zikredildiğinde tazim ifadesi kullanmak güzel bir tavır ve davranış olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyeti'l-hadîs*, thk. Abdülkerim b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudayr & Muhammed b. Abdullah Fuheyd Âli Fuheyd (Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 2005), 3/259; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmud et-Tahhân (Riyad: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 2/106-107.

Eser, geçmişten günümüze ilim dünyasındaki hüsn-ü kabul ile karşılanmasını hiç kaybetmeksizin devam ettirmektedir. Bu cihetle cân-ı gönülden temennimiz, böylesi kıymetli bir bilgi hazinesinin tercüme edilmek suretiyle en yakın zamanda Türkçemize kazandırılmasıdır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Abdülvâhid Zünûn Tâhâ. “Dirâse fi mevâridi Ebî ‘Ubeyd el-Bekrî ‘an târihi İfrîkiyye ve’l-Mağrib”. *Mecelletü Dirâsât Endelüsiyye* 3 (1989), 22-40.
- Ağarı, Murat. *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar (Doğuşu - Gelişimi ve Temsilcileri)*. İstanbul: Kitabevi, 2002.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Akpınar, Ali. *Kur’an Coğrafyası*. Fecr Yayınları, 2002.
- Azîze Zâyed Mustafa. “İshâmâtü’l-ulemâi’l-Arab ve’l-müslimîn fi’l-ulûmi’l-coğrâfiyye ve’l-bihâr (en-neş’etü ve’t-tatavvur)”. *Mecelletü Buhûsi’ş-Şarki’l-Evsat* 3/46 (2018).
- Bilgili, Münür - Kocalar, Ali Osman. “Coğrafya Nedir?” *Liberal Düşünce Dergisi* 99 (2020), 145-162.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur*. Weimar: Verlag von Emil Felber, 1898.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-. *Sahîhu’l-Buhârî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Çalışkan, Necmettin. “Çevresel Bilinç Bağlamında Kur’ân’da Teshîr Kavramı”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 81-111.
- Dabbî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Yahyâ ed-. *Buğyetü’l-mültemis fi târihi ricâli ehli’l-Endelüs*. thk. İbrahim el-Ebyârî. 2 Cilt. Kahire-Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Mısırî & Dâru’l-Kitâbi’l-Lübnânî, 1989.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Davud*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Ebû Ubeyd el-Bekrî. *Câhiliye Arapları*. çev. Levent Öztürk. İz Yayıncılık, 1998.
- Ebû Ubeyd el-Bekrî, Abdullah b. Abdilazîz el-Endelüsî. *Mu’cemu me’sta’cem min esmâ’i’l-bilâd ve’l-mevâzi*. thk. Cemâl Talbe. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998.
- Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm. *Kitâbu’l-Emvâl*. thk. Ebû Enes Seyyid b. Receb. 2 Cilt. Mısır: Dâru’l-Hedyî’n-Nebevî & Dâru’l-Fazîle, 2007.
- Guneym, Abdullah Yusuf. *Mesâdiru’l-Bekrî ve menhecühü’l-coğrâfi*. Kuveyt: Zâtü’s-Selâsil, 3. Basım, 1996.
- Güler, Bilal. *İslâm Coğrafya Biliminin Klasik Kaynaklarında Anadolu İle İlgili Kayıtlar*. İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, 2020.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Câmi li-ahlâki’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi*. thk. Mahmud et-Tahhân. II Cilt. Riyad: Müessesetü’r-Risâle, 1983.

- İbn Beşkûvâl, Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik. *es-Sıla*. thk. İbrahim el-Ebyârî. 3 Cilt. Kahire-Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî & Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1989.
- İbn Ebî Usaybia, Ebu'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım. *Uyûnu'l-enbâ' fî tabakâti'l-etubbâ'*. thk. Nizâr Rıza. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, t.y.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. thk. İhsan Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1978.
- İbn Hayr, İbn Hayr Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî. *Fehrese*. thk. İbrahim el-Ebyârî. 2 Cilt. Kahire-Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî & Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1989.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1990.
- İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî & Tâhir Ahmed ez-Zâvî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1963.
- Kadı İyâz, Ebu'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî. *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti'l-âmi mezhebi Mâlik*. thk. Saîd Ahmed A'rab. 8 Cilt. Mağrib, 1983.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî. *el-Muvatta'*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Muhammed Kürd Ali. *Künûzü'l-ecdâd*. Dimaşk: Matbaatü't-Terakkî, 1950.
- Mûnis, Hüseyin. *Târîhu'l-coğrafiyye ve'l-coğrafiyyîn fî'l-Endelüs*. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2. Basım, 1986.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Muslim b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Özdemir, Mehmet. "Ebû Ubeyd el-Bekrî". 10/247-248. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Özdemir, Mehmet. "İbn Hayyân". 20/37-38. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- S. Maqbul Ahmad. "Coğrafya". 8/50-62. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-. *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyeti'l-hadîs*. thk. Abdülkerim b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudayr & Muhammed b. Abdullah Fuheyd Âli Fuheyd. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 2005.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1965.
- Şeşen, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı (Başlangıçtan XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*. İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 1998.
- Üçışık, Süheyla - Demirci, Ali. "21. Yüzyılda Çağdaş Coğrafya Bilimi ve Temel Unsurları". *Marmara Coğrafya Dergisi* 5 (2002), 117-133.
- Varol, M. Bahaüddin. "Endülüs'te Coğrafya ve Coğrafyacılar". *İSTEM* 14 (2009), 61-77.
- Yardım, Ali. *Hadîs I-II*. 2 Cilt. İstanbul: Damla Yayınevi, 5. Basım, 2010.